

УДК 343.85

Алла Йосипів

Львівській державний університет внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і кримінології

Олексій Гумін

Національний університет "Львівська політехніка",
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук,
завідувач кафедри кримінального права і процесу
gumin@ukr.net
ORCID: 0000-0002-8016-945X

МАРГІНАЛЬНА ПОВЕДІНКА ЯК ВИД ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ

<http://doi.org/10.23939/law2021.31.260>

© Йосипів А., Гумін О., 2021

У статті проаналізовано питання правової (правомірної) та протиправної (злочинної) поведінки загалом та маргінальної зокрема. Доводиться, що аналіз лише однієї сторони правової поведінки (злочинної) не давав змоги повною мірою розглянути всі її сторони, а також визначити основні шляхи боротьби із правопорушеннями. Спочатку правомірна поведінка була лише антиподом протиправних учинків і не могла розкрити всю свою значущість для життя суспільства. Тільки у 1980-х роках питання правомірної поведінки стало досліджуватися більш глибоко. У цей час були визначені поняття, значення і види правомірної поведінки.

Поведінку можна визначити як дію або бездіяльність, зумовлену ціннісною ієрархією особи і спрямовану на задоволення її конкретних потреб.

Вчинки можна поділити на ті, що відповідають правилам, і ті, які їм не відповідають. Якщо норма виступає як право, то вчинки будуть правомірними і протиправними. Відповідно, можна говорити про правомірну і протиправну поведінку. Маргінальна поведінка характеризується схильністю до протиправної поведінки. Поведінка особи перебуває на межі між правомірною поведінкою та правопорушенням.

Доведено, що злочинна поведінка маргінального середовища має у своїй основі такі обставини: зміна соціокультурного середовища не минає безслідно для внутрішнього світу особи. Цінності, норми та традиції, які підтримуються людиною під час зміни її соціального статусу, виявляються непотрібними, з'являється необхідність, як правило, вимушена, засвоєння нових норм і правил поведінки. Почуття відкинутості, ізольованості й непотрібності суспільству, випробовувані маргіналом, спричиняють відмову від дотримання норм суспільства й порушення норм права у зв'язку з необхідністю задоволення основних потреб. Деградація особи, основана на розвитку антигромадських установок, формує готовність маргінала до злочинної поведінки.

Ключові слова: правомірна поведінка, протиправна поведінка, маргінальна поведінка, соціальні норми, норми права.

Постановка проблеми. Людина та її вчинки є предметом вивчення різних наук, кожна з них досліджує певну сферу, на підставі якої складається необхідна система знань. Проте всі дослідження надають майже схожі характеристики однорідних за своєю природою типів поведінки, які розкривають у процесі життєдіяльності людини щоденне здійснення тих чи інших дій, метою яких є задоволення потреб. Утім, поведінка особи досить багатогранна та залежить не лише від виниклої потреби, а й від самої особи, її готовності до здійснення конкретних вчинків. Біологічні характеристики та подальша соціалізація людини виступають точкою відліку можливої та належної поведінки. Істотне значення мають соціальні норми, що встановлюють певні межі поведінки громадян [1, с. 132].

Соціальні норми ускладнюються у процесі розвитку суспільства, впорядковують вчинки громадян і є основними регуляторами суспільних відносин. Однак, незважаючи на високий рівень розвитку соціальних зв'язків і норм, які їх регулюють, порушення існуючого порядку залишається розповсюдженим явищем життя суспільства. Відхилення від встановлених правил існували завжди, проте останнім часом цей процес охоплює дедалі більшу кількість громадян. Це впливає на розвиток і функціонування суспільних відносин та призводить до збільшення кількості осіб з девіантною, протиправною і нестійкою поведінкою. У зв'язку із цим необхідне подальше вивчення причин, умов вчинення правопорушень, не залишаючи поза увагою і правомірну поведінку, що має істотне значення у попередженні та профілактиці протиправної поведінки. Деякі кримінально-правові та кримінологічні проблеми маргіналізації розглядали у своїх працях А. Атоян, О. Богатирьова, О. Бродецька, І. Дегтярьова, С. Денисов, Г. Зубко, Д. Назаренко, Л. Кемалова, С. Константинов, А. Мозоль, В. Пшеничний, В. Писарев, О. Пустовий, А. Свящук, Р. Степаненко, Ю. Стрелковська, В. Тимошенко, Л. Ткаченко, Н. Юзікова та ін. Роботи зазначених авторів мають важливе наукове і практичне значення. Водночас, низка питань дослідження маргінальних груп населення, феномена маргінальної поведінки особи у системі запобігання злочинам, детермінації злочинів, що вчиняються маргінальними групами, характеру і змісту запобігання злочинам, що вчиняються маргінальними групами, залишається нерозв'язаною. Сьогодні в науці окреслюється тенденція до формування нових концептуальних підходів у дослідженні маргінальності з огляду на сучасні соціальні процеси.

Метою статті є дослідження правової (правомірної) поведінки, у тому числі маргінальної, для виявлення закономірностей формування в особи протиправної мотивації.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що правова поведінка містить у собі дві протилежні й рівнозначні сторони, тривалий час ученими проводився аналіз лише поведінки протиправної (злочинної). Аналіз лише однієї сторони правової поведінки не давав змоги повною мірою розглянути всі її сторони, а також визначити основні шляхи боротьби із правопорушеннями. І все ж таки правомірна поведінка не залишилася поза увагою вчених, хоча й стала розглядатися щодо вивчення причин правопорушень набагато пізніше. Спочатку правомірна поведінка була лише антиподом протиправних учинків, і не могла розкрити всю свою значущість для життя суспільства. Тільки у 1980-х роках питання правомірної поведінки стало досліджуватися більш глибоко. У цей час були визначені поняття, значення і види правомірної поведінки [2, с. 124; 3, с. 19].

На початкових етапах вивчення поведінки людини здебільшого базувалося на теоріях біхевіоризму. З цього погляду поведінка розглядається у сукупності рухових і вербальних відповідей, реакцій живих істот на впливи (стимули) зовнішнього середовища. На першому місці виступає результат дії, а не його мотивація. Одним із недоліків цієї теорії є її нездатність пояснити розходження в поведінці людей, які перебувають у тих самих умовах життєдіяльності. Теорії

біхевіоризму, ґрунтуючись лише на зовнішньому впливі об'єктивних чинників, не в змозі встановити причини різноманітної поведінки людини [4, с. 172].

На обрання особистістю тієї або іншої лінії поведінки впливає і її внутрішній стан (моральні чинники, ціннісна установка). Тому більше поширення одержали теорії, що пояснюють поведінку з погляду її мотивів.

Для встановлення спонукальних причин конкретних дій не можна відкидати їхню мотиваційну сторону, без якої неможливе їх точне визначення. Мотивом може виявитися внутрішнє спонукання особи до дії, зумовлене почуттями, бажаннями, потребами, цілями тощо, або усвідомлене спонукання до досягнення конкретної мети, яку індивід розуміє як особистісну необхідність, особистісний зміст поступку. Перше з цих визначень, на нашу думку, є більш доцільним, тому що на особистість впливає не мета, що досягається, хоча вона й відіграє визначальну роль, а ціннісна установка людини, її моральний потенціал [5, с. 24].

У зв'язку з цим на поведінку людини впливає два види чинників: внутрішні й зовнішні.

Зовнішні регулятори поведінки (соціальні норми) не можуть бути реалізовані без їхнього внутрішнього розуміння й усвідомлення. За умов однакового поширення соціальних норм їхній вплив на поведінку буде різний. Це, по-перше, зумовлено моральними мотивами особи й, по-друге, її соціальною спрямованістю.

Моральний мотив – внутрішнє спонукання особи до морального вчинку. Під час його утворення відбувається двосторонній процес: усвідомлення моральних почуттів, потреб, намірів, а також співвіднесення їх з конкретною зовнішньою ситуацією. У процесі формування морального мотиву індивід співвідносить моральні норми, вимоги суспільства зі своїми почуттями і переконаннями, що супроводжується оцінкою зовнішньої ситуації, яка передуює вибору лінії поведінки [6, с. 37].

Кожен вчинок перед його здійсненням спочатку оцінюється не тільки з боку можливого задоволення потреби, необхідності та бажаності, а й співвідноситься із внутрішніми цінностями особи. Якщо в спрямованості особи переважають принципи законності, правопорядку, дотримання прав і свобод людини, враховується цінність справедливості, правопорушення буде оцінене як неможливий вчинок, навіть якщо правомірних шляхів для досягнення поставлених цілей не існує та є можливість уникнути юридичної відповідальності.

На підставі викладеного вище поведінку можна визначити як дію або бездіяльність, зумовлену ціннісною ієрархією особи і спрямовану на задоволення її конкретних потреб.

Вчинки можна поділити на ті, що відповідають правилам, і ті, які їм не відповідають. Якщо норма виступає як право, то вчинки будуть правомірними і протиправними. Відповідно, можна говорити про правомірну і протиправну поведінку [7, с. 124].

В. Кудрявцев визначає нормативну поведінку як будь-яку поведінку, що відповідає тій або іншій нормі. Якщо брати за основу таку дефініцію, і як норму використати норму права, то правомірна поведінка – це нормативна поведінка, що відповідає вимогам норми, незалежно від причин, якими вона викликана, навіть якщо це збіг інтересів особи і вимог норми, звичка, вигода, страх санкції тощо [8, с. 29]. Отже, В. Кудрявцев визнає лише об'єктивні результати правомірної поведінки. Проте такий погляд виправдовує себе лише в конкретний період без проєкції на подальший розвиток суспільних відносин, тому що зберегти об'єктивні результати без їхнього суб'єктивного розуміння неможливо. Пом'якшення покарання, зміна інтересів, потреб громадян спричиняє можливу відмову від дотримання правових приписів. Тому для стабільного розвитку і функціонування суспільних відносин та зниження рівня протиправних явищ необхідне підвищення правосвідомості громадян і встановлення норм права як основних правил поведінки.

Другою стороною правової поведінки є поведінка протиправна, злочинна, якій приділялося і приділяється набагато більше уваги, вона більше вивчена правовою наукою, особливо кримінологією і кримінальним правом. Якщо правомірна поведінка – це дотримання правових норм, то поведінка протиправна полягає в їх порушенні.

На протиправну поведінку особи вказують тоді, коли правопорушення стають способом життя, вчиняються з певною частотою й особа готова до вчинення правопорушення; протиправна поведінка не розглядається як щось неможливе. Якщо ж особа, яка веде правомірний спосіб життя, вчинить правопорушення, наприклад, для захисту своїх прав і свобод, то має місце відхилення від норми (девіація), і про правопорушення можна говорити як про певний симптом. Він може перетворитися у хворобу, тобто особа й надалі буде чинити правопорушення, а може і ні.

Поведінку особи можна назвати правомірною, якщо вона відповідає нормам права, незалежно від мотивації. Цієї позиції дотримується більшість правознавців. Справді, політика держави переважно спрямована на те, щоб знизити рівень небажаної для суспільства протиправної поведінки.

Маргінальна поведінка особи тісно пов'язана з явищем правового нігілізму, хоча б тим, що обоє є наслідком деформації правової культури та правової свідомості особи. Попри те, що вони мають спільний предмет дослідження, їх необхідно відмежовувати одне від одного. Маргінальна поведінка є результатом певних об'єктивних процесів, що переросли на суб'єктивний конфлікт і отримали зовнішній вираз. Маргінальна поведінка особи забезпечує її перебування в межах правових норм (поза межею протиправності), тоді як правовий нігілізм породжує правопорушення, зокрема злочини. Об'єднує ці поняття зневажливе ставлення до норм права, а от зовнішній прояв у них різний.

Правомірна поведінка у суспільному житті проявляється по-різному. Однією з підстав розподілу правомірної поведінки на види виступає характер її мотивації, система домінантних мотивів, установок, ціннісних орієнтацій. Враховуючи покладені в основу домінантні правові мотиви, Є. Нурпеісов виокремлює три самостійні підвиди правомірної поведінки особи:

- правомірна поведінка, що зумовлена позитивним ставленням до норм права з позицій альтруїстичних потреб за умови досягнення закріплених правом соціально-значущих цілей (принципова правомірна поведінка);
- правомірна поведінка, що зумовлена позитивним ставленням до права з позицій егоїстичних потреб, постійно орієнтована на отримання певної користі, особистої вигоди, яку ця норма не передбачає (прагматична правомірна поведінка);
- правомірна поведінка, що зумовлена негативним ставленням до санкцій норм права з позицій потреб в особистій свободі, моральному та соціальному престижі (превентивна правомірна поведінка) [9, с. 14].

Зазвичай відповідно до домінантних мотивів виокремлюють:

- а) соціально-активну;
- б) звичну;
- в) конформну;
- г) маргінальну поведінку особи.

Соціально-активна поведінка має найбільшу цінність, оскільки вона базується на формуванні переконаності не лише в необхідності втілення у життя норм права, а й на визнанні високої соціальної значущості права загалом. Суб'єкт такої поведінки є солідарним з положеннями закону щодо оцінки цінностей, як регулюються нормами права, хоче реалізовувати їх положення у повсякденному житті, відстоювати та захищати їх законними засобами, які він має в своєму розпорядженні. Така переконаність сприяє формуванню високого рівня правової свідомості та спонукає особу до активних правомірних дій [10, с. 98].

Звична поведінка здійснюється в межах усталеної звичної діяльності особи щодо дотримання та виконання норм права. Ця поведінка базується на зафіксованих установках, що пройшли через етап індивідуальної правової мотивації. Звична правомірна поведінка передбачає переконаність особи у доцільності норм права та необхідності втілювати їх у повсякденному житті.

Конформістська (від латинського слова *conformis* – “подібний”, “відповідний”) *поведінка* – характеризується пасивним дотриманням норм права завдяки співставленню власної поведінки з поведінкою оточуючих.

Маргінальна (від латинського слова *marginalis* – “та, що знаходиться на межі”, “гранична”) *поведінка* – мотивована ставленням до норм права як до інструменту державного примусу за умов повного чи часткового ігнорування інших важливих соціальних якостей останніх. Вона характеризується схильністю до протиправної поведінки. Поведінка особи перебуває на межі між правомірною поведінкою та правопорушенням, однак межа не перетинається лише тому, що на цьому етапі в механізмі мотивації особи “спрацювали” певні “гальма”, – загроза бути покараним, наявність вигоди від правомірної поведінки, страх засудження колективу, найближчого соціального оточення тощо. Людина з подібною поведінкою в суспільному житті – це тип особистості, яка характеризується крайнім раціоналізмом, що прогнозує вигоди від своїх вчинків, моральність їй не притаманна, оскільки є основним обмежувальним чинником [11, с. 163].

Кримінологами був складений причинний ланцюжок, що є основою механізму будь-якої поведінки: потреби та інтереси особи – мотиви – вибір мети і засобів її досягнення – оцінка ситуації – ухвалення рішення – вчинок. Механізм злочинної поведінки відрізняється від правомірної тим, що в одному або декількох ланках цього ланцюжка присутня деформація. Виявилося, що існують чотири типових варіанти такої деформації:

- по-перше, перекручені потреби та інтереси суб’єкта;
- по-друге, нормальні потреби та інтереси приходять у конфлікт із наявними в суб’єкта можливостями для їх законного задоволення;
- по-третє, деформація ціннісних орієнтацій суб’єкта. Такий механізм властивий поводженню багатьох злочинців-рецидивістів, а також коли особистість глибоко деформована, неузгоджена з найближчим соціальним оточенням, має дезадаптацію. Аналогічний механізм діє і за умов незначних порушень різних адміністративних і суспільних правил;
- по-четверте, деформація на етапі ухвалення рішення [12, с. 93–94].

Отже, з огляду на другий і третій варіант деформації механізму поведінки, не можна заперечувати взаємозв’язок правопорушень з об’єктивними економічними, соціальними правовими подіями, явищами і процесами у житті суспільства, що виражається у такому їхньому впливі на свідомість громадян, під час якого відбувається деформація ціннісних орієнтацій суб’єкта у напрямку їхньої індивідуалізації. Відсутність легальних способів здійснення людиною прав і свобод, відсутність такої можливості в нормативно-правових актах спричиняє використання незаконних можливостей задоволення потреб. Саме на підставі негативних обставин навколишньої дійсності відбувається руйнування одного або декількох елементів причинного ланцюжка механізму правомірної поведінки, що і є причиною появи протиправної поведінки.

На нашу думку, злочинна поведінка маргінального середовища має у своїй основі такі обставини: зміна соціокультурного середовища не проходить безслідно для внутрішнього світу особи. Цінності, норми та традиції, які підтримуються людиною під час зміни її соціального статусу, виявляються непотрібними, з’являється необхідність, як правило, вимушена, засвоєння нових норм і правил поведінки. Для культурних маргіналів можуть бути невластиві процеси спадної мобільності, і конфлікт викликають норми, що пропонують різну поведінку, виходом з якого може бути правопорушення. Для соціальних маргіналів потрапляння на “соціальне дно” суспільства пов’язане з відсутністю доступу до здійснення прав і свобод, втратою постійного джерела доходів, бездомністю, алкоголізмом. З кожним роком збільшується кількість злочинів, пов’язаних з розкраданням чужого майна, вчинені за допомогою крадіжки, грабежу, розбою, а також злочинів, скоєних у стані алкогольного сп’яніння. Почуття відкинутості, ізольованості й непотрібності суспільству, випробовувані маргіналом, спричиняють відмову від дотримання норм суспільства й порушення норм права у зв’язку з необхідністю задоволення основних потреб. Деградація особи, основана на розвитку антигромадських установок, формує готовність маргінала до злочинної поведінки.

Оскільки маргінальність розвивається на тлі безробіття, економічної та соціальної напруженості, національних конфліктів, бідності, то правову та інші типи маргінальності необхідно

вивчати у комплексі з іншими правовими явищами, адже вона являє собою явище здебільшого правове, а також залежить від процесів, що виникають у суспільстві.

Навколишнє оточення, впливаючи на мотиви, цінності громадянина, впливає й на його поведінку. Тому й стійка правомірна, маргінальна поведінка, і девіантна поведінка – явища не постійні й можуть переходити одне в інше.

На нашу думку, маргінальність є своєрідною “кризою” правомірної поведінки, з якої під впливом соціальних обставин є два виходи: або особа стає правопорушником, або правомірна поведінка ґрунтується на пріоритеті права як основного регулятора поведінки. Суспільна небезпека маргінальної поведінки проявляється в тому, що існує більша ймовірність того, наскільки особа, маючи можливість уникнути покарання, вчинить правопорушення. Відсутність внутрішніх стримуючих мотивів і регуляторів поведінки призводить до того, що як тільки страх перед покаранням зникає, або є можливість уникнути юридичної відповідальності, особу більше нічого не зупиняє перед правопорушенням. Починає переважати прагнення особи поліпшити матеріальне становище, навіть якщо для цього треба порушити правові приписи. Ситуацію підсилює й те, що в цей час маргінальність не залежить від соціального стану індивіда.

Отже, маргінальність проявляється більшою мірою як небажане явище для життя суспільства, має потребу у визначенні причин її появи, умов існування і поширення в українському суспільстві.

Так, В. Оксамитний під маргінальною поведінкою пропонує розуміти дотримання правових приписів особою, індивідуальна правосвідомість якої суперечить чинним правовим нормам. Вона характеризується такою поведінкою особи, яка перебуває на межі антисоціального прояву, близькою до правопорушення, однак не стає такою під впливом таких чинників, як: загроза можливого покарання, власна вигода від протиправного акту, переживання стосовно негативної реакції колективу, групи, найближчого соціального оточення та інші [13, с. 131].

Вважаємо, що В. Оксамитний звужує тлумачення маргінальної поведінки тим, що враховує лише вплив на правосвідомість, не зазначаючи правової культури, яка доволі часто є причиною виникнення кризи цінностей: суспільних та індивідуальних.

На думку В. Лихолоба, правомірна поведінка – це поведінка, що відповідає приписам юридичних норм; суспільно необхідна, бажана або соціально припустима, з погляду інтересів суспільства, поведінка суб’єктів права, що відповідає приписам юридичних норм і забезпечується державою [14, с. 24].

О. Нечасва не уточнює та не називає правову свідомість та правову культуру як чинники, зумовлені маргінальною поведінкою, хоча, на наш погляд, це є обов’язковим. Водночас, вона правильно визначає важливість впливу навколишнього середовища на особу, тобто об’єктивних чинників на формування в особі мотивів маргінальної поведінки [15, с. 25–26].

Зростання кількості суб’єктів з маргінальною поведінкою пов’язане із “інспірованою” атакою на масову свідомість, маніпулюванням свідомістю, відвертим нехтуванням нормами права державними службовцями, що викликає розгубленість серед пересічних громадян та інших осіб, паралізує самоконтроль особи та руйнує її психічний захист. Правомірна поведінка починає вважатись хворобливо збоченою, а неправомірна стає звичною, нормальною.

Психічний стан особи є суттєвим чинником для формування мотивів маргінальної поведінки. Психологічне відчуження може зумовити загалом негативне ставлення особи до навколишнього середовища та його цінностей, сприяти появі ворожого ставлення до навколишнього світу, і як результат – агресивну реакцію у відповідь. Соціальна профілактика в таких умовах неможлива, оскільки цінності суспільства, закріплені в його нормах, не засвоюються такою особою.

На підставі аналізу психічних чинників, що спричиняють різні прояви маргінальної поведінки особи, ми пропонуємо виокремити певні види деформації:

– соціальні – характеризуються порушенням вимог вікових соціальних ролей (відповідність поведінки особи її віку; формується під впливом життєвого досвіду, рівня освіченості, характеру праці, вподобань тощо);

– соціально-моральні – крім порушення соціальних ролей, спостерігається аморальність у поведінці людей: статева розбещеність, азартні ігри, захоплення алкоголем, залежність від наркотичних засобів тощо;

– соціально-правові – характеризуються негативним ставленням до норм права.

Суб'єкт маргінальної поведінки по-своєму інтерпретує норму права, применшуючи значення загальної заборони в конкретних обставинах особисто для себе під час здійснення конкретного вчинку. Така особа внутрішньо готує себе до протиправної дії.

Як справедливо зазначає Л. Фомічова, суб'єкт маргінальної поведінки водночас живе у двох світах, повністю не адаптувавшись до жодного з них. Його соціальна керованість ускладнена, він часто стає об'єктом політичних маніпуляцій, що наразі не може не викликати занепокоєння [16, с. 19].

Висновок. Маргінальна поведінка особи стала нормою для мільйонів людей. Поведінка суб'єкта з маргінальною поведінкою вже не вписується у межі колишньої і ще не отримує підтримки у межах нової системи соціального регулювання. У політичному аспекті така людина відірвана від свого соціального коріння, постійно відчуває невдоволеність до навколишнього середовища і гостро сприймає та критикує будь-які зміни в суспільному житті. Звідси її потенційна готовність стати на шлях антисоціальної поведінки, підвищена агресія, соціальна апатія тощо.

Ефективність впливу на осіб з деформованою правовою свідомістю, низьким рівнем правової культури залежить від вчасного та правильного виявлення комплексу причин, які породжують виникнення маргінальної поведінки особи.

Водночас, важливо, на наше переконання, виявляти не тільки негативні аспекти маргінальної поведінки особи, а й ті позитивні моменти, які надають можливість або сприяють утриманню суб'єкта маргінальної поведінки на межі протиправності, не дозволяють йому переступати через неї.

Маргінальна поведінка особи у суспільному житті виявляється по-різному, а тому може бути класифікована за багатьма ознаками та критеріями.

Залежно від суб'єкта ми пропонуємо поділити маргінальну поведінку на такі види:

- маргінальна поведінка особи – соціально значуща діяльність людини, спрямована на задоволення власних інтересів та амбіцій, що відбувається у формі внутрішньоособистісного конфлікту, виражається у нехтуванні правовими дозволами, супроводжується дотриманням правових заборон і є об'єктивно зумовленою;

- маргінальна поведінка колективу – сукупність поведінкових елементів кожного члена певної соціальної групи, яка вирізняється деформованим рівнем правової свідомості та низьким рівнем правової культури.

Досліджуючи маргінальну поведінку особи, можна виокремити її специфічні види залежно від сфери суспільних відносин:

– маргінальна поведінка особи у соціальній сфері – характерна для людей, які втратили своє місце у певній групі, або ж для груп людей, що втратили певне становище у суспільстві, відчувають соціальну нестабільність, відчуженість тощо;

– маргінальна поведінка особи в економічній сфері – характерна для осіб, які відчувають нестачу фінансів і способів у задоволенні власних потреб, матеріальна незабезпеченість людини, її оточення;

– маргінальна поведінка особи у політичній сфері – здебільшого характерна для людей, які в процесі своєї політичної кар'єри враховують передусім власні інтереси, а потім, можливо, колись, побажання свого електорату тощо.

Маргінальну поведінку особи можна також класифікувати за критерієм її стабільності. У зв'язку з цим розрізняють:

– постійну маргінальну поведінку особи, коли конфлікт вибору того або іншого варіанта поведінки присутній в особі стабільно;

– ситуативну маргінальну поведінку особи, коли конкретна життєва ситуація зумовлює формування мотиву маргінальної поведінки особи.

Якщо за основу класифікації маргінальної поведінки особи взяти такий критерій, як прогнозування ймовірності вчинення особою правопорушення, можна виокремити чотири групи осіб:

– особи, правомірна поведінка яких заснована на тому, що особа не хоче осуду колективу, групи, найближчого оточення;

– особи, які своєю поведінкою не перетинають межі протиправності через страх перед майбутнім покаранням за протиправні дії;

– особи, які через свої корисливі, егоїстичні мотиви здатні поводити себе правомірно;

– особи з деформованою правовою свідомістю та правовою культурою, для яких подібна маргінальна поведінка увійшла у звичку (іншими словами, “в піку іншим”) [17, с. 70–71].

Маргінальна поведінка особи розглядається нами як така, що характеризується ставленням до норм права як інструментарію державного примусу за умов цілковитого чи часткового ігнорування інших важливих соціальних властивостей. Вона близька до поведінки протиправної. Цей тип відображає стан особи, коли її поведінка перебуває на межі антисоціальної, однак не стає протиправною у зв’язку з виникненням у механізмі її поведінки певних стримувальних чинників.

У правовому аспекті маргінальна поведінка особи характеризується крайнім положенням правомірного стану особи, поведінка якої зумовлена як власними соціально-психічними установками, так і зовнішніми чинниками впливу державно-правових інститутів та суспільства загалом (нестабільність політико-правової ситуації, наявність необґрунтованих перешкод та обмежень на певні види діяльності, відсутність у багатьох випадках чіткого розмежування дозволеного і забороненого тощо).

У зв’язку з цим особа має зазнавати впливу всього комплексу виховних форм, методів, заходів, чинників, щоб у неї сформувалися мотиви поведінки, що характеризуються дотриманням норм права у всіх життєвих ситуаціях, та врахування інших цінностей суспільства.

Суб’єкт маргінальної поведінки поставлений перед вибором, яких саме норм треба дотримуватись: норм права чи інших соціальних норм, що діють у суспільстві. Якщо правові та моральні норми соціуму регулюють поведінку по-різному, то перевага буде надана тим нормам, які мають більший авторитет, або ж які ставлять особу у вигідніше становище. Деформована правова свідомість, відсутність необхідної поваги до права сприяють нормативній невизначеності особи. У наш час значна частина українського суспільства віддає перевагу іншим, ніж правові, правилам поведінки. Маргінальна поведінка особи у цьому разі пов’язана з тим, що норми права не є основним орієнтиром у формуванні мотивів поведінки особи. Крім цього, за умови послаблення зовнішнього контролю за правомірною поведінкою особи, вибір нею протиправної моделі поведінки буде вірогіднішим.

Під маргінальною поведінкою варто розуміти такий вид правомірної поведінки, що зумовлений об’єктивною дійсністю, низьким рівнем правової культури та правової свідомості особи, відбувається у формі внутрішньоособистісного конфлікту, виражається у нехтуванні суспільними цінностями, враховує лише власні амбіції та інтереси, полягає у дотриманні правових заборон і виконанні обов’язків через небажання нести відповідальність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зубко Г. Ю. (2010). Маргінальна поведінка як вид правомірної поведінки особи. *Підприємництво, господарство і право*. № 12. С. 132–134.
2. Бурдые П. (2005). Социология социального пространства / пер. с фр., общ. ред. Н. А. Шматко. М.: Ин-т эксперим. социологии: Алетейя, 288 с.
3. Жеругов Р. (1977). Вопросы правомерного поведения личности. *Правовое регулирование общественных отношений*: матер. науч. конф. / отв. ред.: Лунев А. М.: Изд-во ИГиП АН СССР, 1977. С. 18–25.
4. Ведерникова О. Н. Современная буржуазная концепция интеракционизма о причинах преступности. *Правовые вопросы борьбы с преступностью*: сб. ст. Томск: Изд-во Том. ун-та, 1982. С. 168–176.

5. Нежурбіда С. І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат: моногр. Чернівці: Друк Арт, 2013. 432 с.
6. Кудрявцев В. Н. Борьба мотивов в преступном поведении: пособие. М.: Норма, 2012. 128 с.
7. Нікітін А. В. Девіантна поведінка як предмет філософсько-правового аналізу. *Проблеми філософії права*. 2004. Т. 2. С. 122–126.
8. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования: учеб. пособ. М.: ФОРУМ-ИНФРА-М, 1998. 216 с.
9. Нурпейсов Е. Механизм формирования правомерного поведения личности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. М., 1980. 196 с.
10. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю. А. Ведерніков. 2-е вид. перероб. і доп. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2015. 468 с.
11. История политических и правовых учений : учеб. для вузов / под ред. О. Э. Лейста. М.: Зерцало, 2006. 568 с.
12. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / под ред. В. Н. Кудрявцева. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. 208 с.
13. Оксамытний В. Правомерное поведение личности (теоретические и методологические проблемы): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. К., 1990. 370 с.
14. Лихолоб В. П. Правовое и нравственное предупреждение преступности ОВД: учеб. пособ. Киев: Академия МВД Украины, 1992. 119 с.
15. Нечаева О. Правовые аспекты маргинальности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Нижний Новгород, 2006. 170 с.
16. Фомичёва Л. Современная концепция правового поведения личности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. М., 1994. 155 с.
17. Зубко Г. Ю. Маргінальна поведінка як вид правомірної поведінки особи: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2012. 209 с.

REFERENCES

1. Zubko H. Yu. *Marhinalna povedinka yak vyd pravomirnoi povedinky osoby* [Marginal behavior as a type of lawful behavior of a person]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. 2010. № 12. P. 132–134.
2. Burde P. *Sotsyolohiya sotsyalnoho prostranstva* [Sociology of social space] / per. s fr., obshch. red. N.A. Shmatko. Moskva: Yn-t eksperym.sotsyolohyy: Aleteiia, 2005. 288 p.
3. Zheruhov R. *Voprosy pravomernogo povedeniya lychnosti* [Questions of lawful behavior of the person]. *Pravovoe rehulyrovanye obshchestvennykh otnosheniy: mater. nauch. konf. / otv. red.: Lunev A.* Moskva: Yzd-vo YHyp AN SSSR, 1977. P. 18–25.
4. Vedernykova O. N. *Sovremennaiia burzhuaiznaia kontseptsyia ynteraktsyonyzma o prychynakh prestupnosti* [The modern bourgeois concept of interactionism about the causes of crime]. *Pravovye voprosy borby s prestupnostiu: sb. st.* Tomsk: Yzd-vo Tom. un-ta, 1982. P. 168–176.
5. Nezhurbida S. I. *Etiolohiia zlochyynu: teorii, analiz, rezultat* [Etiology of crime: theories, analysis, result]: monohrafiia. Chernivtsi: Druk Art, 2013. 432 p.
6. Kudriavtsev V. N. *Borba motyvov v prestupnom povedenii* [The struggle of motives in criminal behavior]: posobyie. Moskva: Norma, 2012. 128 p.
7. Nikitin A. V. *Deviantna povedinka yak predmet filsofsko-pravovoho analizu. Problemy filosofii prava* [Deviant behavior as a subject of philosophical and legal analysis]. 2004. Т. 2. P. 122–126.
8. Kudriavtsev V. N. *Henezys prestupleniya* [Genesis of crime]. *Opyt krymynolohycheskoho modelyrovaniya: ucheb. posob.* Moskva: FORUM-YNFRA-M, 1998. 216 p.
9. Nurpeysov E. *Mekhanyzm formirovaniya pravomernogo povedeniya lychnosti* [The mechanism of formation of lawful behavior of the person]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Moskva, 1980. 196 p.
10. *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and Law]: pidruchnyk / kol. avt.; ker. avt. kol. kand. yuryd. nauk, prof. Yu. A. Vediernikov. 2-e vyd. pererob. i dop. Dnipropetrovsk: Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD, 2015. 468 p.
11. *Ystoriia polytycheskykh y pravovykh uchenyi* [History of political and legal doctrines]: ucheb. dlia vuzov / pod red. O. E. Leista. Moskva: Zertsalo, 2006. 568 p.
12. Kuznetsova N. F. *Problemy krymynolohycheskoi determynatsyy* [Problems of criminological determination] / pod red. V. N. Kudriavtseva. Moskva: Yzd-vo Mosk. un-ta, 1984. 208 p.

13. Oksamytnyi V. *Pravomernoe povedenye lychnosti (teoreticheskiye y metodologicheskiye problemy)* [Lawful behavior of the person (theoretical and methodological problems)]: dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.01. Kyev, 1990. 370 p.
14. Lykholob V. P. *Pravovoe y нравstvennoe preduprezhdenye prestupnosti OVD* [Legal and moral prevention of ATS crime]: ucheb. posob. Kyev: Akademyia MVD Ukrainy, 1992. 119 p.
15. Nechaeva O. *Pravovye aspekty marhynalnosti* [Legal aspects of marginality]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Nyzhnyi Novhorod, 2006. 170 p.
16. Fomychëva L. *Sovremennaiia kontseptsyia pravovoho povedeniya lychnosti* [The modern concept of legal behavior of the person]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Moskva, 1994. 155 p.
17. Zubko H. Yu. *Marhinalna povedinka yak vyd pravomirnoi povedinky osoby* [Marginal behavior as a kind of lawful behavior of the person]: dys.... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Kyiv, 2012. 209 p.

Дата надходження: 24.05.2021 р.

Alla Yosypiv

Lviv State University of Internal Affairs,
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of Criminal Law and Criminology

Oleksiy Humin

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
doctor of law,

Head of the Department of Criminal Law and Procedure

MARGINAL BEHAVIOR AS A TYPE OF LAWFUL BEHAVIOR

The article deals with the issues of legal (lawful) and illegal (criminal) behavior in general and marginal behavior in particular. It is proved that the analysis of only one aspect of legal behavior (criminal) did not allow to fully consider all its sides, as well as to determine the main ways to combat offenses. Initially, lawful conduct was only the antithesis of illegal acts and could not reveal all its significance for society. Only in the 80s, the question of lawful behavior began to be studied more deeply. The concepts, significance and types of lawful behavior were defined at that time.

Behavior can be defined as an action or omission caused by the value hierarchy of a person and aimed at meeting his / her specific needs.

Actions can be divided into those that meet the rules and those that do not. If the norm acts as a right, then the actions will be lawful and illegal. Accordingly, we can talk about lawful and illegal behavior. Marginal behavior is characterized by a tendency to illegal behavior. A person's behavior is on the border between lawful behavior and offense.

It is established that the criminal behavior of the marginal environment is based on the following circumstances: the change of the socio-cultural environment does not go unnoticed for the inner world of the person. Values, norms and traditions that are maintained by a person during the change of his / her social status are unnecessary, there is a need, usually forced, to learn new norms and rules of conduct. Feelings of rejection, isolation and uselessness in society, experienced by the marginalized, lead to a refusal to comply with the norms of society and a violation of the norms of law due to the need to meet basic needs. Degradation of the person, based on the development of anti-social attitudes, forms the readiness of the marginalized for criminal behavior.

Key words. Lawful behavior, illegal behavior, marginal behavior, social norms, norms of law.